

Klaudija Sedar

MENTALITETA PREKMURSKIH EVANGELIČANOV V ZAČETKU 20. STOLETJA

Da Prekmurje pripade k tedanji Kraljevini SHS, je potrdil Vrhovni svet petih (*Conseil des Cinq*) na pariški mirovni konferenci 9. julija 1919, ko je bila razvodnica med Muro in Rabo določena tudi kot mejna črta. Dovoljenje za zasedbo Prekmurja je bilo izdano 1. avgusta 1919 in 12. avgusta 1919 je jugoslovanska vojska Prekmurje tudi zasedla. Pet dni zatem, 17. avgusta 1919, pa je na množičnem ljudskem zborovanju v Beltincih vojaška oblast upravo nad pokrajino tudi predala civilnemu upravitelju. (Slavič 1935, 74) Z ozirom na 100. obletnico priključitve Prekmurja in združitve prekmurskih Slovencev z matičnim narodom, ki jo praznujemo v letu 2019, se pričujoči prispevek osredotoča na mentaliteto evangeličanov v Prekmurju v začetku 20. stoletja, ko so priprave na zgodovinske spremembe vse bolj zorele, čemur pa naj po dosedanjih prikazih evangeličani ne bi bili posebej naklonjeni. To področje v preteklosti ni bilo pogosto deležno poglobljenih raziskav oziroma so se stvari posploševale, verjetno tudi zaradi negativnega prizvoka, ki se je oprijel prekmurskih evangeličanov pri opredelitvi glede odcepitve od Madžarske in priključitvi k tedanji Kraljevini SHS. Namen tega prispevka je tako izpostaviti predvsem dosednji nepristranski pogled k tej tematiki, pri čemer imata veliko vlogo dva velika strokovnjaka na področju protestantizma v Prekmurju, žal že oba preminula, dr. Mihael Kuzmič in mag. Franc Kuzmič. Njun prispevek je toliko bolj dobrodošel zaradi objektivnosti, saj ju na evangeličane ni vezala specifična vez, zato naj služi tudi kot iztočnica za razmislek o dejanskem odnosu in ravnanju prekmurskih

evangeličanov v začetku 20. stoletja, ko so v kontekstu zgodovinskih sprememb Prekmurci tudi uradno postali Slovenci. Oba Kuzmiča pri evangeličanih in njihovi »navidezni« zadržanosti do teh sprememb v začetku 20. stoletja poseben poudarek poleg same organizacije evangeličanske cerkve dajeta njihovim izobraževalnim središčem, narodni zavesti in protestantski pisni tradiciji kot temelju za versko, narodno in jezikovno identiteto.

Organizacija evangeličanske cerkve v Prekmurju do 1919

S prihodom reformacije v Prekmurje, ki se beleži v prvi polovici 16. stoletja, so kaj kmalu zaživele tudi številne evangeličanske cerkvene občine, organizacijo katerih potrjuje vizitacijsko poročilo iz leta 1627. Sprejemanje nove vere je bilo tesno povezano z versko naravnostjo zemljiških gospodov, ki jih je poudarjanje protestantske demokracije pritegnilo; tudi zato se je nova vera v teh krajih širila zelo hitro in se tudi hitro ukoreninila. Vzporedno z evangeličansko vero se je širil tudi kalvinizem, ki je imel močne zagovornike zlasti na Ogrskem, toda nekoč zelo dobro delujoča kalvinska oziroma reformirana cerkev se je kasneje umaknila na obrobje in se po prvi svetovni vojni v Prekmurju ohranila le v krajih ob današnji slovensko-madžarski meji. Reformaciji je sledila protireformacija s pričetkom v letu 1672, ki v Prekmurju v primerjavi z drugimi slovenskimi pokrajinami vendarle ni bila zelo uspešna. Med poglavitnimi vzroki M. Kuzmič omenja obrobnost pokrajine in upravno pripadnost ogrskemu delu države, kjer so zemljiški gospodje ohranjali svojo versko svobodo v večji meri kot drugod. (M. Kuzmič 1986a, 213; F. Kuzmič 2006b, 34; Šebjanič 1977, 13–14) Vsekakor lahko dodamo, da je bil pred tem reformacijski temelj dobro utrjen, pa ne le to, trdno so ohranjali zvestobo verskemu prepričanju.

Seveda so bili ukrepi protireformacije zelo nenaklonjeni protestantom, saj so bili protestantski duhovniki in učitelji izgnani, cerkve in šole pa odvzete, kar je intenzivno potekalo vse do leta 1733, zaradi česar je protestantsko bogoslužje v Prekmurju začasno prenehalo. Leta 1681

je bilo le-to omejeno na »artikularne kraje« izven njihovega narodnega ozemlja; evangeličanom so bili z artikuli ali zakonskimi členi določeni kraji na Ogrskem, tako sta bila prekmurskim evangeličanom v Železni županiji določena kraja Nemescsó in Celdömölk v Železni županiji ter Surd v županiji Somogy, kalvincem pa kraj Felső Ör v Železni županiji in Szilyágyu v županiji Zala (Kerčmar 1995, 114; M. Kuzmič 1996, 55). V tem času so prekmurski evangeličani (po podatkih več kot dva tisoč) začeli svoje domove tudi zapuščati in se v upanju na boljše življenje in versko svobodo naselili v županijah Vas, Veszprém in Somogy (Kerčmar 1995, 226; F. Kuzmič 2006a, 184). Pri tistih, ki so ostali doma, pa so za ohranitev vere skrbeli družinski očetje, ki so zbirali svoje družine k domačemu bogoslužju s petjem, z molitvami in branjem. Ta zvestoba se jim je obrestovala z objavo Tolerančnega patenta oziroma edikta leta 1781, s katerim je Jožef II. končal verska trenja in podelil versko svobodo vsem protestantom helvetske in augsburške usmeritve ter pripadnikom grške ortodoksne cerkve v mestih in naseljih, kjer je živelo več kot 100 družin ali 500 duš. (Šebjanič 1977, 58) Že leta 1783 so bile tako kot prve ustanovljene tri evangeličanske cerkvene občine, v Puconcih, Križevcih in na Hodošu, katerih članstvo je tedaj tvorilo 2.234 družin (M. Kuzmič 1996, 56).

Od leta 1783 do 1922 so bili prekmurski evangeličani vključeni pod cerkveno upravo prekdonavskega distrikta (*Dunántúl*) evangeličanske cerkve na Madžarskem. Evangeličani soboškega področja so spadali v okvir seniorata v Körmendu, in sicer k Prekdonavski škofiji s sedežem v Sombotelu, lendavski pa v območje škofije v Legradu (F. Kuzmič 2006a, 192). Kmalu po priključitvi Prekmurja tedanji Kraljevini SHS je 7. oktobra 1919 sombotelski evangeličanski škof Bela Kapi poslal takratnemu murskosoboškemu evangeličanskemu Štefanu Kovaču dopis, s katerim mu je zaupal deset cerkvenih občin in dolžnost seniorja vse do ustanovitve uradno potrjenega seniorata, kar se je zgodilo 2. februarja 1922, za seniorja pa je bil izvoljen soboški duhovnik Štefan Kovač (F. Kuzmič 2006a, 184). Seniorat sicer popolne samostojnosti ni imel, ampak se je kot celota vključil v okvir evangeličanske cerkve v Jugoslaviji in si s tem ohranil pravico uporabe bogoslužnega jezika pri pouku in li-

teraturi. Zunaj Prekmurja pa je med vojnama v dravski banovini deloval seniorat nemške evangeličanske cerkve.¹

Vprašanje evangeličanske narodne zavesti

Kot je pred dobrimi tremi desetletji ugotovil M. Kuzmič, so dela, najsi bodo splošne ali literarnozgodovinske narave, pri obravnavi prekmurskih evangeličanov in njihovega delovanja v drugi polovici 19. stoletja pa tja do konca druge svetovne vojne v tej navezi v večini vključevala oznako »madžaroni«, kar se je nanašalo tako na duhovnike Cerkve kot na izobražence in ponekod celo na celotno protestantsko skupnost (M. Kuzmič 2002, 154). Zelo zanimivo je, tako F. Kuzmič, da so tisti, ki so zadevo zaznavali negativno, to vseskozi in v vsem tako tudi prikazovali, obtoženi pa se niso upali zagovarjati ali braniti (F. Kuzmič 2006a, 181). Oznako madžaron je bilo v različnih kontekstih slišati tudi v letošnjem letu, ko je beseda tekla o dogajanju in dogodkih v Prekmurju izpred stotih let, torej leta 1919, čeprav je bila morda uporabljena v nekoliko milejši obliki. Za koga pa je sploh upravičeno uporabiti slabšalno oznako madžaron, ki se sicer v literaturi o madžarizaciji ogrskih Slovencev pogosto uporablja? Mihael Kuzmič (1996, 60) to oznako prepoznava celo kot hud greh. Tri najpogostejše izraze, ki jih nikakor ne smemo enačiti in jih je potrebno uporabljati preudarno in premišljeno, tudi podrobneje razloži (M. Kuzmič 2002, 154):

- Madžar – pripadnik madžarskega naroda;
- madžaron – Madžar ali pripadnik drugega naroda, ki po prvi svetovni vojni ni živel v madžarski državi, se je pa v drugi državi politično in tudi drugače trudil, da bi se področje, ki je pred prvo svetovno vojno pripadalo Ogrski, vrnilo Madžarski;
- madžarofil – ljubitelj madžarstva, madžarske kulture v najširšem smislu, madžarskega naroda.

1 Po podatkih iz leta 1935 je bilo vernikov v prekmurskem senioratu 24.562, v nemškem pa 2.383 (M. Kuzmič 1996, 56).

Glede na navedeno pred 12. avgustom 1919, ko je bilo Prekmurje s strani jugoslovanske vojske zasedeno in s tem priključeno tedanji Kraljevini SHS, o Prekmurcih ne moremo govoriti kot o madžaronih, kvečjemu o madžarofilih, kakor sklepa tudi M. Kuzmič. Celo opozarja na dejstvo, da so bili ogrski Slovenci do konca prve svetovne vojne ogrski državljani, kar je zahtevalo določeno mero lojalnosti do njihove države. A svojo narodnostno identiteto so uspešno ohranjali, tako v času pripadnosti Ogrski kot potem Kraljevini SHS, ki so ji bili prav tako dolžni potrebno lojalnost. (M. Kuzmič 2002, 154) Tudi F. Kuzmič pravi, da je težko trditi, da bi bila narodna zavest prekmurskih evangeličanskih intelektualcev madžarsko usmerjena. Kot nadaljuje, so bili vsi ponosni, da so Prekmurci, prav tako pa ponosni na svoj jezik, ki je bil del njihove identitete. Prav tako ne gre spregledati, da so se prekmurski evangeličanski duhovniki in učitelji ter izobraženci drugih poklicev kot tudi katoliški navsezadnje šolali predvsem na Madžarskem, zato je, tako F. Kuzmič, razumljivo, da so se posredno navzeli nekakšnega »sopatriotizma« do Madžarske kot lojalni državljani te države. (F. Kuzmič 2006a, 192–95)

Izobraževanje prekmurskih evangeličanov

Kot ugotavlja F. Kuzmič, so se evangeličanski duhovniki iz Prekmurja v 16. in 17. stoletju šolali na nemških protestantskih šolah, v 18. stoletju zaradi geografske bližine, sorodnosti jezika in drugih dejavnikov pa v slovaškem evangeličanskem liceju v Bratislavi (F. Kuzmič 2006a, 182), pomembno izobraževalno središče pa je bila tudi Banska Bistrica.² Prav tako so bila pomembna madžarska središča, npr. še zlasti evangeličanski licej v Sopronu, kjer je v drugi polovici 18. stoletja deloval prekmurski rojak Adam Farkaš (1730–1786), sprva kot profesor, kasneje kot rektor. Sopron je bil za protestantske dijake nasploh pomembno izobraževalno

- 2 Obiskoval jo je npr. Franc Temlin, avtor prve doslej znane tiskane knjige v prekmurskem jeziku *Mali katechismus* (1715), prav tako domnevni avtor druge doslej znane tiskane v prekmurskem jeziku *Abecedarium Szlowensko* (1725) Mihael Kerčmar (Sedar 2017, 35–36).

središče, kot vmesna ali tudi končna postaja drugostopenjskega oziroma neke vrste višješolskega izobraževanja. (Šebjanič 1999, 4) Dodatno pa so se izobraževali še na nemških in tudi slovaških ustanovah in ta tri izobraževalna središča so obiskovali tudi kasnejši protestantski ukaželjni posamezniki iz Prekmurja v 19. stoletju. Slednje potrjuje tudi spodnja poimenska ponazoritev vseh duhovnikov v desetih evangeličanskih cerkvenih občinah, v katerih so delovali duhovniki v letu 1919. Hkrati navajam njihovo narodnost, izobraževalna središča, v katerih so pridobili izobrazbo, in čas delovanja v tej evangeličanski cerkveni občini (Kerčmar 1995, 55–59; Kertész 2013, 100–813):

- Puconci: Adam Luthar (1886–1972), rojen v Sebeborcích, izobraževal se je v Sopronu, v Puconcih je služboval med leti 1913–1972;
- Križevci: Aladar Darvaš (1884–1944), rojen v kraju Órimagyarósd na Madžarskem, izobraževal se je v Sopronu in v Halleju, v Križevcih je služboval med leti 1909–1944;
- Hodoš: Geza Heiner (1886–1950), rojen v kraju Felsőszakonyi v bližini Soprona na Madžarskem, na Hodošu je deloval med leti 1910–1950;
- Bodonci: Karol Šiftar (1859–1959), rojen v Strukovcih, študiral v Sopronu in v Halleju, v Bodoncih služboval med leti 1895–1959;
- Gornji Petrovci: Evgen Terplan (1847–1920), rojen v Puconcih, izobraževal se je v Sopronu in na Dunaju, v Gornjih Petrovcih je služboval med 1869 do 25. maja 1919; Štefan Godina (1888–1949), rojen v Lemerju, izobraževal se je v krajih *Felsőlövő* in v Sopronu, v Gornjih Petrovcih služboval od 10. avgusta 1919–1949;³
- Domanjševci: Štefan Kuzma (1843–1927), rojen v Puževcih, izobraževal se je v Sopronu, Bratislavi in Halleju, v Domanjševcih služboval med leti 1870–1927;
- Murska Sobota: Štefan Kovač (1866–1945), rojen v kraju Lébény na Madžarskem, izobraževal se je v Sopronu, v Halleju in v Jeni, v Murski Soboti služboval med leti 1892–1945;

3 Terplanu so sicer kot pomožnega duhovnika dodelili Ludvika Jonaša, vendar si je gmajna kot rednega duhovnika izbrala Štefana Godino.

- Gornji Slaveči: Aleksander Županek (1892–1948), rojen v Gornjih Petrovcih, izobraževal se je v Sopronu, v Gornjih Slavečih služboval med leti 1918–1922;
- Lendava: Dionizij Teke (1878–1942), rojen v kraju Sand na Madžarskem, v Lendavi služboval 1903–1923;
- Moravske Toplice: Aleksander Hima (1864–1936), rojen v kraju Bezi na Madžarskem, v Moravskih Toplicah služboval med leti 1899–1936.

Kakor ugotavlja že F. Kuzmič in potrjuje podani pregled, so se evangeličanski duhovniki, ki so začeli s službovanjem na začetku dvajsetega stoletja, šolali v glavnem na Madžarskem (in sicer zlasti v Sopronu). Vsekakor je umevno, tako tudi F. Kuzmič, da jih je ob še tako trdni identiteti in nacionalni pripadnosti »slovenskemu življu« dosegel madžarski vpliv, predvsem glede kulture in eksistence, ki jo je narekovala moč na madžarizacija od zadnje tretjine 19. stoletja naprej (F. Kuzmič 2006a, 183). Z namenom, da se pospeši širjenje madžarskega jezika in madžarskega duha v skupnem kulturnem prostoru, je bilo leta 1893 v Murski Soboti ustanovljeno Madžarsko izobraževalno društvo Venske krajine (VMKE), v okviru katerega so poleg Madžarov delovali tudi nekateri slovenski učitelji, duhovniki evangeličanske in katoliške cerkve ter pripadniki drugih stanov (M. Kuzmič 2002, 151). To uspešno in aktivno društvo je ob svoji 25-letnici delovanja pri domoljubnem občinstvu sosednjih županij prosilo za podporo in ta poziv sta med tedanjimi evangeličanskimi duhovniki podpisala tudi murskosoboški Štefan Kovač in križevski Aladar Darvaš, prav tako tudi nekateri evangeličanski učitelji (F. Kuzmič 2006a, 183). Razlogi in težnje, ki so ju, kot tudi ostale podpisnike, pri tem vodili, še niso docela preučeni in pojasnjeni.

Evngeličanska ustna in pisna tradicija v maternem jeziku

Evngeličanski pisci so svoj materni slovenski jezik v pisani besedi z madžarskim črkopisom negovali in ohranjali od leta 1715, ko jim je Franc Temlin v roke položil *Mali katekizem*, vse do leta 1931, ko so spre-

jeli gajico (M. Kuzmič 1986a, 210). Od tod tudi nemalokrat očitek, da so s tem večjo naklonjenost izkazovali Madžarom kot pa Slovencem. Kot izpostavlja Kuzmič, je bila prav ta tradicija in dosledno vztrajanje pri njej neke vrste obrambni mehanizem, če so hoteli versko preživeti in ostati zvesti svojemu verskemu prepričanju. Vzvode za to pa moramo seveda iskati v številnih večstoletnih zgodovinskih situacijah in preizkusih, uničevalnih silah, sovražnih političnih in narodnostnih nagibih. (M. Kuzmič 1986a, 214–15) Prav tako so premalo podkrepljene trditve o odsotnosti tiskov evangeličanskih piscev konec 19. in v začetku 20. stoletja. Resda, tako tudi M. Kuzmič, po Janošu Kardošu (1801–1873) ni bilo izrazito literarno in narodno delujoče osebnosti, pa vendar ta primanjkljaj ne dopušča govoriti o nezapolnjeni ali prekinjeni evangeličanski knjižni slovenski tradiciji (M. Kuzmič 1986a, 215). Slednje potrjuje bibliografija prekmurskih tiskov Ivana Škafarja – za ponazoritev je izbrano obdobje od ustanovitve VMKE leta 1893, ko je nastopila zelo intenzivna madžarizacija, pa do priključitve Prekmurja tedanji Kraljevini SHS v letu 1919. V tem izbranem obdobju je navedenih 12 evangeličanskih tiskov, od tega je bil prvi natis eden (leta 1900), ponatisov pa enajst (zadnji leta 1912). V obdobju prve svetovne vojne izdaj ni bilo, je pa v tem času (od leta 1916) začel v ameriškem Bethlehemu izhajati tednik *Szlobodna Rejcs*, namenjen prekmurskim evangeličanskim izseljencem v ZDA. (Škafar 1978) Kot je zapisal že M. Kuzmič (1986a, 210), škoda, da nimamo podatkov o nakladi izdaj, na podlagi česar bi lahko sklepali tudi o dostopnosti le-teh in razširjenosti med prekmurskimi evangeličani.

Kot poudarja F. Kuzmič, so se evangeličanski duhovniki v Prekmurju držali načela, da je ljudem Božjo besedo treba oznanjevati v razumljivem jeziku (2006a, 192). Evangeličansko bogoslužje je potekalo vselej v prekmurskem jeziku, tudi če so bili duhovniki madžarske narodnosti, ki so bili v slovenske cerkve sprejeti zaradi pomanjkanja domačih duhovnikov (M. Kuzmič 1986a, 210). Zato so se duhovniki, po rodu Madžari, naučili prekmurščine. Pravzaprav je bil za tiste, ki niso bili slovenske narodnosti, pogoj, da se naučijo jezika prebivalstva. Da je bilo temu tako, pokaže M. Kuzmič na konkretnem primeru murskosoboškega evange-

ličanskega duhovnika Štefana Kovača,⁴ ki je bil po narodnosti Madžar, se je pa že takoj po prihodu v Mursko Soboto začel učiti prekmurščine. Kot ugotavlja na podlagi ustnih virov, je pridige v prekmurščini bral, pri prevajanju pa so mu pomagali dobro pisмени in inteligentni vaščani iz verske občine. Kot sklene, je bila njegova skrb, da bi verniki Božjo besedo in pridigo poslušali v prekmurskem jeziku, prav gotovo v Luthrovem in protestantskem duhu. Prav zaradi te prizadevnosti ni razumljivo Kovačevo aktivno delovanje v VMKE oziroma kakšni motivi so ga vodili pri tem. (M. Kuzmič 2002, 154–55) Zagotovo bi lahko bil eden od razlogov nasprotovanje avtonomiji⁵ katoliškega duhovnika Jožefa Klekla st., kot ugotavlja F. Kuzmič, ki pravi, da Kovač sicer ni bil za avtonomijo v sklopu nove države, kakor jo je predlagal katoliški duhovnik Jožef Klekl st., je pa imel glede prekmurščine visoko mnenje, kakor je tudi sam zapisal (objavljeno 9. 3. 1919 v tedniku *Muraszombat és vidéke*⁶):

Sam pa sem hvaležen usodi, da sem se naučil prekmurščine (vendski) in lahko uživam duhovno bogastvo tega izrednega moža (Janoša Kardoša, op. avt.) ... Nočem zaničevati gajice in slovenskega jezika, tega niti ne morem, ker ga ne poznam, toda ne dovolim, da bi z avtonomijo ali drugačnimi naklepi iztrebili ta čist jezik in menim, da se strinja z menoj vse vendsko ljudstvo. (Kovač v F. Kuzmič 2006a, 185)

Kot prekmurofila ga je opisal tudi Sušnik (1929, 21–22):

Tam od Rabe je prišel in ni znal ne besedice slovenske; v Soboti se je udomačil in pred štirimi leti baš on poživil evangeličansko slovensko knji-

- 4 Poleg Kovača so bili v letu 1919 madžarske narodnosti še križevski duhovnik Aladar Darvaš, hodoški Geza Heiner, lendavski Dionizij Teke in moravski Aleksander Hima.
- 5 Sprejeli so jo duhovniki Zalske županije na Kleklovem domu 14. januarja 1919 in po zgledu rusinske avtonomije zahtevali združitev vseh Slovencev med Rabo in Muro v avtonomno upravno enoto Slovenska krajina ne glede na to, kam bo krajina pripadla (Slavič 1935, 44–45).
- 6 Kot tednik je izhajal od 24. decembra 1884 do 10. avgusta 1919. Prvih pet let je izhajal v prekmurščini in madžarščini, potem samo v madžarščini. Bil je tudi uradno glasilo VMKE.

go, ki je dremala petdeset let, kar je umrl Kardoš. Kardoševa dela so večinoma v rokopisih in jih hrani Kovač. In še en biser ima v svoji knjižnici: originalno izdajo Küzmičevega Novega Testamenta.

Brez vse te ustne in pisne tradicije ter trdnega ohranjanja jezika Prekmurci v leto 1919 zagotovo ne bi vstopili s tako bogato pisno kulturno dediščino in s tako močno jezikovno in narodnostno identiteto, kajti brez jezika narod kot slovenski na območju današnjega Prekmurja niti ne bi obstal.

Zaključek

Po priključitvi Prekmurja k tedanji Kraljevini SHS leta 1919 so Prekmurci ostali brez večstoletnega tradicionalnega duhovnega in madžarskega kulturnopolitičnega zaledja, še bolj osamljena pa je ostala evangeličanska skupnost, za organizacijsko enotnost katere sprva ni bilo posebnih interesov, čeprav je imela temelje že v 16. in znova v 18. stoletju. Pa vendar, deset cerkvenih občin je bilo že čez dobri dve leti uradno združenih v prekmurski evangeličanski seniorat. V vlogi posredovalcev zapisane besede v domačem jeziku so kot najmočnejši glasniki nastopali evangeličanski duhovniki. Prve podatke o njihovem izobraževanju imamo iz 18. stoletja, ko so znanje najpogosteje pridobivali na Slovaškem in v Nemčiji, v 20. stoletje pa so, kot se ugotavlja, stopili duhovniki, ki so se šolali v glavnem na Madžarskem. V Prekmurju namreč višjih izobraževalnih središč še ni bilo in prav to pomanjkanje kulturnih središč jih je vodilo po znanje na tuje.

Da so bili v določenih obdobjih in pri določenih osebah odkloni od narodnostno in versko utemeljenih usmeritev, pravi tudi Kuzmič, pa vendar tovrstnih primerov ne smemo posploševati ali jih precenjevati. Tudi očitek prekmurskim evangeličanom o njihovem naslanjanju na madžarski kulturni prostor kaže popolno nerazumevanje vrednosti in predanosti verskemu prepričanju pri protestantih. (M. Kuzmič 1986a, 215; 1986b, 320) Odkloni od pričakovanega načina dela in delovan-

ja spremljajo vsa zgodovinska obdobja, pa naj gre za posamezne osebe ali skupnosti, kar pa ni nujno povezano niti z nasprotovanjem niti s konzervativnostjo; vzroke moramo iskati tudi drugje, pomislimo npr. na gospodarsko stanje prekmurskih evangeličanskih cerkva v preteklosti, ki je bilo vse prej kot na zavidljivi ravni.

V prelomnem letu 1919 je bila od evangeličanskih duhovnikov v Prekmurju polovica madžarske narodnosti, kar pa nikakor ni pomenilo, da je bila Božja beseda v cerkvi oznanjevana v madžarskem jeziku. Nasprotno, madžarski duhovniki so prav tako ohranjali jezikovno identiteto slovenskega naroda, ki je bila navsezadnje ključnega pomena za razvoj književnosti. Da bi lahko nastopili odločneje, se zavzeli zase in za svojo skupnost, jim je manjkala zgolj mož, steber, ki bi se ga trdno oprijeli. Slabšalna oznaka madžaron ni dovolj utemeljena in tudi zaradi tega o tem ne smemo soditi. Oba Kuzmiča sta si enotna, da je to področje še vedno premalo raziskano, poleg tega je pri tem nujno poznavanje specifične protestantskega prebivalstva v Prekmurju, kar potrjujem tudi sama in zaključujem z mislijo, da nas to delo še čaka.

VIRI IN LITERATURA

Kerčmar, Vili. 1995. *Evngeličanska Cerkev na Slovenskem*. Murska Sobota: Evangeličanska Cerkev v Sloveniji.

---. 2008. »Tolerančni patent: (vzroki in vsebina).« *Evngeličanski koledar* 57: 223–33.

Kertész, Botond. 2013. *Evngelikus lelkészek Magyarországon (ELEM): Proszopográfiai rész 4; Dunántúli Egyházkerület (1783–1920)*. Budapest: MEDiT.

Kuzmič, Franc. 2006a. »Evngeličanska cerkev v slovensko-madžarskih odnosih v Prekmurju v 20. stoletju.« V *Protestantizem, slovenska identiteta in združujoča se Evropa*, ur. Marko Kerševan, 181–96. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

---. 2006b. »Protestanti v Pomurju.« V *Škofija Murska Sobota: zgodovinski oris krščanstva v Pomurju; almanah ob ustanovitvi škofije Murska Sobota*, ur. Stanislav Zver in Franc Kuzmič, 33–36. Murska Sobota: Zavod sv. Miklavža.

Kuzmič, Mihael. 1986a. »Nekaj misli k vprašanju madžaronstva med prekmurskimi evangeličani (1).« *Znamenje: revija za teološka, družbena in kulturna vprašanja* 16 (3): 209–20.

- . 1986b. »Nekaj misli k vprašanju madžaronstva med prekmurskimi evangeličani (2).« *Znamenje: revija za teološka, družbena in kulturna vprašanja* 16 (4): 318–32.
- . 1996. »Reformacija pri ogrskih Slovencih in njena kontinuiteta.« V *III. Trubarjev zbornik: prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija Reformacija na Slovenskem, Ljubljana, 9.–13. november 1987; ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja*, ur. Franc Jakopin, Marko Kerševan in Jože Pogačnik, 56–62. Ljubljana: Slovenska matica in Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar.
- . 2002. »Slovenski evangeličani in madžarizacija Prekmurja na začetku 20. stoletja.« *Evangeličanski koledar* 50: 151–56.
- Luthár, Adam. 1952. »Gospod jih je poklical k sebi ...« *Evangeličanski koledar* 2: 57–59.
- Sedar, Klaudija. 2017. »Franciscus Temlin – vir doctus et eruditus.« V *Zapisana beseda ostane – Littera scripta manet*, ur. Klaudija Sedar, 31–43. Murska Sobota: Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota.
- Slavič, Matija. 1935. »Narodnost in osvoboditev Prekmurcev.« V *Slovenska krajina: zbornik ob petnajstletnici osvobojenja*, ur. Vilko Novak, 46–82. Beltinci: Konzorcij.
- . 1999. *Naše Prekmurje: zbrane razprave in članki*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Sušnik, Franc. 1929. *Prekmurski profili*. Maribor: Slovenska straža, podružnica.
- Šebjanič, Franc. 1977. *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev. (Od začetkov reformacije do obdobja dualistične ureditve Avstro-Ogrske)*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- . 1999. *Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730–1786)*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Škafar, Ivan. 1978. *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919 = Bibliographie der Drucke im Dialekt von Prekmurje von 1715 bis 1919*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.